

II. ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ

УДК 911.3

Мезенцева Н.І., к.г.н., доц., **Кравчук О. О.**,
Накидалюк Ю.В., **Сімонова А. Ю.**, магістранти
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ШЛЮБНОСТІ ТА РОЗЛУЧУВАНOSTІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Проаналізовано рівні шлюбності та розлучуваності в регіонах України. З використанням методу кореляційного аналізу визначено вплив соціально-економічних індикаторів на шлюбність та розлучуваність. Здійснено кластеризацію регіонів України за шлюбно-розлучувальними процесами. Представлено результати соціологічного опитування молоді з питань вступу в шлюб та розлучуваності.

Ключові слова: шлюбність, розлучуваність, регіональні відміни, кластеризація, соціологічне опитування.

Проанализированы уровни брачности и разводимости в регионах Украины. С использованием метода корреляционного анализа охарактеризовано влияние социально-экономических индикаторов на брачность и разводимость. Проведена кластеризация регионов Украины с учетом особенностей процессов брачности и разводимости. Представлены результаты социологического опроса молодежи по вопросам вступления в брак и разводимости.

Ключевые слова: брачность, разводимость, региональные отличия, кластеризация, социологический опрос.

The level of marriage and divorce rates in the regions of Ukraine is analysed. Influence of socio-economic indicators on marriage and divorce is characterized using correlation analysis method. Clustering of regions of Ukraine taking into account the peculiarities of the processes of marriage and divorce is conducted. Results of the young people opinion poll on marriage and divorce are exposed.

Keywords: marriage rate, divorce rate, regional differences, clustering, opinion poll.

Вступ. Постановка проблеми. Процеси шлюбності і розлучуваності в Україні в останні десятиліття зазнали значних змін як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Загальними тенденціями, що характеризують сучасний стан даних процесів є збільшення кількості розлучень і зменшення

рівня шлюбності, щоправда в різних регіонах ситуація відрізняється. Власне це і зумовило актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В суспільній географії питанням дослідження демографічних процесів в Україні присвячені праці багатьох вчених. Основний акцент в них зроблено на аналіз депопуляції населення, його старіння, низький рівень народжуваності тощо. В своєму дослідженні за основу ми взяли теоретико-методичний доробок з даної проблематики М.Паламарчука, О.Шаблія, О.Топчієва, А.Доценка, В.Джамана, І.Гудзеляк та інших вчених.

Формування цілей, постановка завдання. Метою написання даної роботи є аналіз регіональних відмін та чинників шлюбності і розлучуваності в Україні та інтерпретація результатів проведеного соціологічного опитування молоді з питань шлюбності та розлучуваності.

Виклад основного матеріалу. В дохристиянські часи на території України формами індивідуального шлюбу були викрадання, купівля й приведення жінки. Впровадження християнства вплинуло на поступове встановлення моногамного шлюбу. Згідно з прийнятими у княжі часи візантійськими законами, договірний елемент шлюбного акту переважав над розумінням шлюбу як церковного таїнства. У Литовському Статуті, де було закріплено принцип моногамності, шлюб став одночасно і договором і таїнством. Вільне волевиявлення сторін стало умовою укладання шлюбу. Поширення на українських землях «Своду законів» підпорядкувало родинні справи церковному судівництву і характеризувалося нерівноправністю жінок. З 1968 року в Україні діють «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і родину», а з 1970 року набрав повноважень виданий на їх основі «Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР». Ці документи констатували, що права і обов'язки подружжя дає лише шлюб, укладений у державних органах ЗАГС. Для укладення шлюбу потрібна взаємна згода осіб, які одружуються, і досягнення ними шлюбного віку 18 років для чоловіків і 17 для жінок. Подружжя користується в родині рівними правами і має рівні обов'язки.

Основними чинниками, які зумовлюють шлюбність та розлучуваність в Україні опосередковано є соціально-економічні, культурні та духовні.

Розрахунок коефіцієнтів кореляції показав, що рівень шлюбності характеризується відсутністю суттєвої тісноти зв'язку з такими соціально-економічними індикаторами, як коефіцієнт народжуваності, кількість чоловіків на 1000 жінок, номінальна заробітна плата, частка неповнолітніх та пенсіонерів у віковій структурі населення, кількість зареєстрованих злочинів, частка ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД. Можна вести мову лише про наявність слабого оберненого зв'язку рівня шлюбності з часткою пенсіонерів (коефіцієнт кореляції складає - 0,46). Рівень розлучуваності в регіонах України має достатньо високий рівень тісноти зв'язку з часткою пенсіонерів (0,61), високий рівень тісноти зв'язку з кількістю ВІЛ-інфікованих (0,56), хворих на

СНІД (0,60) та рівнем злочинності (0,72). Ці показники є індикаторами соціальних негараздів, а отже де вони вищі, там більш поширені соціальні негаразди, які зумовлюють вищу розлучуваність населення. Високий рівень тісноти зв'язку рівень розлучуваності має з часткою неповнолітніх (-0,76) та кількістю чоловіків на 1000 жінок (-0,75). Цей зв'язок є оберненим.

В 2009 році в Україні було зареєстровано 322,0 тисячі шлюбів та 166,8 тисяч розлучень. Коефіцієнт шлюбності в Україні постійно змінюється. Так, в 1995 році загальний коефіцієнт шлюбності по Україні склав 8,4, в 2005 році показник зменшився і склав 7,1, а у 2009 році – 7,0 шлюбів на 1000 осіб. З 1995 року коефіцієнт шлюбності постійно знижувався. Змінювався і перелік регіонів з найвищими та найнижчими показниками. У 1995 році найвищі коефіцієнти шлюбності були в Миколаївській, Житомирській та Чернівецькій областях, а найнижчі в – Луганській, Донецькій областях та в АР Крим. За показниками коефіцієнтів шлюбності у 2009 році в Україні можна виділити три групи регіонів (рис. 1):

- з найвищими показниками - Київська, Одеська, Волинська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області та АР Крим;

- з середніми показниками - Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Харківська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Черкаська, Вінницька і Житомирська області;

- з низькими показниками - Чернігівська, Сумська, Полтавська і Кіровоградська області.

Рис.1. Групування регіонів України за рівнем шлюбності

До причин високого рівня шлюбності в західних областях України і на Волині можна віднести рівень релігійності населення, традиції населення та ставлення до шлюбу і сім'ї. Для Київської, Одеської областей та АР Крим

причиною високого рівня шлюбності є вища частка молоді у віковій структурі населення. Причинами низького рівня шлюбності в Чернігівській, Сумській, Полтавській та Кіровоградській областях є низький рівень соціально-економічного розвитку регіонів, відтік молоді через брак робочих місць до інших регіонів або за межі країни і, як результат, низька частка молоді у віковій структурі населення регіонів.

Загальний коефіцієнт розлучуваності в Україні також постійно змінюється. З 1995 по 2000 роки кількість зареєстрованих розлучень в Україні зростала з 3,8 до 4,0 на тис. населення, а в період з 2001 по 2004 роки – зменшилась до значення 3,6. З 2006 року спостерігається позитивна динаміка показника, який до 2009 року знизився до 3.2 на тис. жителів.

У 1995 році найвищим коефіцієнтом розлучуваності характеризувались Запорізька, Миколаївська області та АР Крим, а в 2005 році - Дніпропетровська і Луганська області. Стабільно найнижчі коефіцієнти розлучуваності характерні для західних регіонів України - Волинської, Закарпатської, Львівської та Рівненської областей. За показниками коефіцієнтів розлучуваності у 2009 році в Україні можна виділити 3 групи регіонів (рис. 2):

- з найвищими показниками - Київська, Полтавська, Харківська, Кіровоградська, Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська області;
- з середніми показниками - Житомирська, Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Одеська області та АР Крим;
- з низькими показниками - Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська області.

Рис. 2. Групування регіонів України за рівнем розлучуваності

Причинами розлучуваності в Україні є поспішний вступ у шлюб; несумісність характерів і поглядів; психологічна й практична невідповідність до сімейного життя; шкідливі звички; побутова невідповідність, розходження поглядів на питання матеріального благополуччя; фінансова несамотійність; відсутність дітей. Найчастіше причиною розлучень стає відсутність взаєморозуміння з партнером, а в кожному п'ятому випадку шлюб розпадається через проблеми з алкоголем у чоловіків. Внаслідок вказаних причин 40% шлюбів, зареєстрованих на території України, розпадаються. За кількістю розлучень Україна займає друге місце в Європі (після Росії). Однак, кількість розлучень зменшується. 10-12% пар називають себе подружжям, але не беруть законний шлюб. Іншою причиною зменшення кількості розлучень можна назвати підвищення віку українців, які одружуються. Так, середній вік жінок, що вступили в перший шлюб, в 2010 році складав 24 роки, чоловіків – 26-27 років, тоді як в 1989 році цей показник становив 22 роки у жінок і 24 роки у чоловіків.

В Україні на розлучення в більшості випадків подають пари, які прожили у шлюбі до трьох років, і пари, які прожили в шлюбі понад 15 років. У 2009 році частка дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, становила 21,2 % до загальної кількості народжених, в т. ч. у сільській місцевості 22,2%, а в містах – 20,7%. Частка дітей, народжених жінками, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, до загальної кількості народжених зроста порівняно з 1990 роком. За весь період часу вищою вона була у сільській місцевості.

На основі методу ранжування було виділено 4 групи регіонів за рівнем шлюбності, розлучуваності та кількістю чоловіків на 1000 жінок (рис. 3). До першої групи увійшли регіони з *найсприятливішою ситуацією*: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська та Чернівецька області; другу групу склали *регіони із сприятливою ситуацією*: АР Крим, Житомирська, Київська, Одеська, Тернопільська, Вінницька, Харківська, Хмельницька області та м. Київ; до третьої групи увійшли *регіони з несприятливою ситуацією*: Дніпропетровська, Миколаївська, Сумська та Херсонська області; до четвертої групи увійшли *регіони з найнесприятливішою ситуацією* – Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Черкаська та Чернігівська області.

З метою з'ясування питань шлюбності та розлучуваності населення та чинників, які на це впливають, було проведено соціологічне опитування молодих людей з різних регіонів України. В соціологічному опитуванні прийняли участь **100** респондентів – молодих людей віком 20-25 років, які є студентами 4 курсу та 1 і 2 курсів магістратури географічного факультету. Відповіді респондентів проаналізовані в цілому, а також за статевою структурою і місцем народження (місто чи сільська місцевість).

На питання **”Чи плануєте Ви одружуватись?”** 92% респондентів дали відповідь ”так” і лише 2% сказали ”ні”. 6% респондентів ще не визначились в цьому питанні. Серед жінок 94.5% респондентів планують виходити заміж., а 5.5% опитаних не визначились. Цікаво, що серед жінок не було жодного респондента, який би відповів ”ні” на дане запитання. Відповіді чоловіків відрізнялись. ”Так” – відповіло 85.2% опитаних респондентів чоловіків, а ”ні” сказали 7.4%. Не визначились з даним запитанням також 7.4% респондентів. Серед опитуваних, що народилися в місті, 91.7% сказали ”так”, 2.4% - ”ні”, і 5.9% не визначились. Серед респондентів, що народилися в сільській місцевості, 93.8% сказали ”так”, а 6.2 % не визначились. Відповідей ”ні” не було. Це можна пояснити різними поглядами на сім’ю, сімейні відносини в людей, які народились в місті і в сільській місцевості.

Рис. 3. Групування регіонів України за рівнем шлюбності, розлучуваності та кількістю чоловіків на 1000 жінок.

На питання **”Який вік Ви вважаєте оптимальним для вступу в шлюб”** 40% опитаних відповіли, що це вік до 25 років. Причому так вважає 18.5% чоловіків і 47.9% жінок. Серед жителів міст так вважає 39.3%, а серед сільських жителів – 43.8% респондентів. 56% респондентів відповіли, що оптимальним для вступу в шлюб є вік 25 – 30 років. Серед жінок таку ж відповідь дали 50.7%, а серед чоловіків – 70.4%. Думки народжених у містах та у сільській місцевості у цьому випадку не відрізнялися. 4% респондентів схиляються до думки, що оптимальним для вступу у шлюб є вік 30 – 35 років. Зокрема так вважає 11.1% чоловіків і 1.4 % жінок. Таку ж відповідь дали 4.7% респондентів

народжених у містах. Як виявилось, таку думку не розділяє жоден із респондентів народжених у сільській місцевості, що також можна пояснити певними усталеними суспільними нормами, які склалися у сільській місцевості, і які відрізняються від поглядів жителів міст. Жоден із учасників анкетування не вважає оптимальним для вступу у шлюб вік після 35 років.

На запитання **”Чи пов’язуєте Ви одруження із народженням дітей ?”** 75% відповіли ”так”, 19% - ”ні” і 6% не визначились із відповіддю на це запитання. Відповіді чоловіків і жінок на запитання суттєво не відрізняються. ”Так” відповіло по 75% опитаних як чоловіків так і жінок, ”ні” – сказали 17.9% чоловіків і 19.2% жінок, не визначились у цьому питанні 7.1% чоловіків та 5.5% жінок. 73.5% народжених у місті відповіли ”так”, 21.7% - сказали ”ні”, і 4.8% не визначились. Відповіді народжених у сільській місцевості відрізняються – 81.3% сказали ”так”, 6.3% - ”ні”, і 12.4% - не визначились.

При відповіді на питання **”Чи хотіли б Ви мати власних дітей?”** 97% респондентів сказали ”так”, і тільки 3% не визначились в цьому питанні. Виявилось, що респондентів які не хочуть мати власних дітей не було. Ця ситуація засвідчує те, що молоді люди мають бажання народжувати дітей. Можливо, в майбутньому це змінить демографічну ситуацію в Україні. Причому відповіді чоловіків і жінок практично співпадають. ”Так” відповіло 96.3% чоловіків і 97.3% жінок, відповідно не визначились 3.7% чоловіків і 2.7% жінок. Серед респондентів, які народились в містах 97.6% відповіли ”так” і 2.4% не визначились. 94.4% респондентів, місцем народження яких є сільська місцевість, відповіли позитивно на це запитання, а 5.6% з них не визначились із відповіддю.

При відповіді на питання **”Скільки б Ви хотіли мати дітей?”** респонденти були досить визначеними у своїх поглядах: 63% хотіли б мати 2 дітей, 18% - 3, 10% - 1 дитину і 9% більше трьох. Причому, відповіді чоловіків і жінок відрізнялися. Так, 50% респондентів чоловіків відповіли, що хочуть мати 2 дітей, 23.1% - 3, 15.4% - 1 дитину і 11.5% більше трьох. Відповіді респондентів жінок виглядають таким чином: 67.6% бажають мати 2 дітей, 16.2% - 3, а по 8.1% опитаних хочуть 1 або більше 3 дітей. Аналіз отриманих результатів засвідчує те, що більшість молодих людей хотіли б мати 2 або 3 дітей, і значно менший відсоток тих, котрі б хотіли народити 1 дитину або більше 3. Неоднозначним виявилось ставлення до цього запитання респондентів, які народились в містах і народжених у сільській місцевості. Респонденти, які народились в місті відповіли так: 64.3% хочуть мати 2 дітей, 19% - 3, 10.7% - 1 дитину, і лише 6% більше 3. Народжені у сільській місцевості дали відповіді таким чином: 56.2% хотіли б мати 2 дітей, 25% - більше 3, 12.5% - 3 і лише 6.3% бажали б народити 1 дитину. Результати анкетування показали, що найбільш відрізняються відповіді респондентів які проживають в різних типах населених пунктів. Особливо це стосується частки тих респондентів, які б хотіли мати більше 3 дітей. Проте більшість тих, хто брав участь в анкетуванні бажали б мати 2 дітей.

Досить різноманітними виявились відповіді на запитання *”Що на Вашу думку впливає на рівень шлюбності і розлучуваності в Україні?”*. Респонденти вважають, що найбільший вплив на ці процеси мають відсутність житла і стабільної роботи (18%) та доходи сім’ї (16.6%). А найменший вплив, на думку опитуваних мають: наявність важких спадкових хвороб (0.7%), проживання в місті чи в селі (1%) та релігійні погляди (1%). 13.3% респондентів вважають, що вплив на шлюбність і розлучуваність мають алкоголізм і наркоманія, 11.3% - популярність цивільних шлюбів, 8.6% - моральна і фізична готовність до шлюбу, 7.3% - насильство в сім’ї, по 5.6% - відсутність людини, з якою б хотілося мати шлюб та неможливість мати власних дітей, 4.7% - соціальне походження, 4.3% - спільні інтереси. Свій варіант відповіді запропонували 2% респондентів. Серед варіантів, які запропоновані учасниками анкетування-жінками були такі, як життєві цінності, ранні шлюби, менталітет, а чоловіками – зміна почуттів, статеве життя подружжя, сімейні зради.

Стосовно відповідей чоловіків і жінок, то 18.3% чоловіків і 16.0% жінок вважають, що вплив на шлюбність і розлучуваність мають доходи сім’ї. Відповіді на це питання народжених у містах і в селах співпадають: так думають 16.7% міських жителів і 16.0% - сільських. Цікаво, що респонденти чоловіки і ті, хто народилися в селі, не вважають релігійні погляди чинником, який впливає на шлюбність і розлучуваність. Вплив цього чинника визначили лише 1.4% жінок і 1.2% тих, хто народився в містах. Досить висока частка тих, хто вважає алкоголізм і наркоманію чинником, що впливає на шлюбність і розлучуваність (це 18.3% чоловіків і 11.4% жінок, 13.5% міських жителів і 12.0% народжених у сільській місцевості). По 7.3% чоловіків і жінок, 6.8% жителів міст і 10% жителів сільської місцевості обрали насильство в сім’ї як чинник, що впливає на процеси шлюбності і розлучуваності в Україні. Варіант “спільні інтереси” обрали 3.7% чоловіків і 4.6% жінок, а також 3.2% тих, хто народився в містах і 10% народжених у сільській місцевості. 6.1% чоловіків і 4.1% жінок вважають, що на шлюбність і розлучуваність впливає соціальне походження. Цікаво, що таку думку підтримують тільки жителі міст (5.6%), а сільські жителі так не вважають. Вплив такого чинника як проживання в місті чи в селі підтримують лише жінки (1.4%). Чоловіки і жителі сільської місцевості такий варіант відкидають. Найбільше із запропонованих варіантів респонденти підтримують “відсутність житла і стабільної роботи”. Причому відповіді опитуваних практично не відрізняються. Цей варіант обрали 17.1% чоловіків і 18.3% жінок, 17.9% жителів міст і 18.0% жителів сіл. В результаті анкетування виявилось, що тільки 2.4% чоловіків пов’язують шлюбність і розлучуваність із відсутністю людини, з якою б хотілося мати шлюб, частка жінок у цьому разі вища – 6.8%, такої ж думки 6.0% народжених у місті і 4.0% народжених у сільській місцевості. Неможливість мати власних дітей вважають причиною досліджуваних процесів 6.1% чоловіків і 5.6% жінок, 5.2% жителів міст і 8.0% жителів сіл. Найнижча частка тих, хто підтримує такий фактор як

наявність важких спадкових хвороб. Так вважає лише 0.9% жінок і 0.8% жителів міст, а чоловіки і жителі сіл даний варіант не обирали. Популярність цивільних шлюбів підтримують 7.3% представників чоловічої статі, 12.7% - жіночої, 11.6% народжених у містах і 10.0% народжених у сільській місцевості. 9.8% чоловіків і 8.2 % жінок вважають, що моральна і фізична готовність до шлюбу суттєво впливає на процеси шлюбності і розлучуваності в Україні. Такої ж думки 8.3% жителів міст і 10.0% жителів сіл.

При відповіді на запитання *“Ваше ставлення до одностатевих шлюбів?”* більшість респондентів (56.0%) категорично проти, у 30% ставлення нейтральне і 14 % допускають їх можливість. Цікаво, що категорично проти 88.9% чоловіків і лише 43.8% жінок, серед жителів міст – 54.7%, а серед жителів сіл – 62.4%. Нейтральне ставлення до одностатевих шлюбів у 39.7% жінок і лише у 3.7% чоловіків. Таке ж ставлення у 32.1% респондентів, що народились у містах і 18.8% народжених у сільській місцевості. Допускають можливість одностатевих шлюбів також головним чином жінки (16.5%) і народжені у сільській місцевості (18.8%), серед чоловіків таких лише 7.4%, а серед жителів міст 13.2%.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. У роботі здійснено аналіз шлюбності та розлучуваності населення в регіонах України з метою створення адекватного уявлення про сучасні тенденції шлюбно-сімейних процесів та з'ясування аспектів, що можуть становити підґрунтя для розробки програм підтримки розвитку сім'ї, збереження і примноження шлюбно-сімейних традицій населення України.

У цілому рівень шлюбності населення України залишається одним з найбільш високих в Європі. Разом з тим, певна частина молоді віком до 25 років не планує одружуватися. Головними причинами відсутності шлюбних планів виступають «бажання бути незалежним», «концентруватися на кар'єрі». Головними причинами розлучень є проблеми, що виникають у морально-психологічних, емоційних та побутових відносинах членів подружжя. Однак традиції сімейного способу життя в Україні в основному збережено.

Результати дослідження можуть бути використані при розробці заходів щодо підтримки молодих сімей в Україні на державному та регіональному рівнях; для розробки заходів, пов'язаних із стабілізацією процесів шлюбності та розлучуваності в різних регіонах країни; для ознайомлення населення із даною проблематикою.

Список використаних джерел:

1. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України. Інститут економіки. [За ред. В.Стешенко]. – К., 2001– 560 с.